

Әдебиеттер:

1. Қ. Бітібаева. Әдебиетті оқыту әдістемесі. – А.: Рауан, 1997.
2. М. Жанпейісова. Модульдік оқыту технологиясы. – Алматы, 2004.
3. Қ. Тасболатұлы. Қазақ әдебиетін оқытудың әдіснамалық негізі. – Тараз, 1999.
4. Т. Мейірманқұлова. Жаңа инновациялық технологиялар. – Алматы, 2005.
5. Қазақ тілі мен әдебиеті журналы. – Алматы, 2010-2011.
6. М. Әуезов. «Абай Құнанбаев» монография. – А., 1995.
7. С. Байсейітова. Әдебиет сабағын модульдік технология негізінде оқыту. – Тараз, 2008.

* * *

Слова назидания великого Абая Кунанбаева надо изучать по новой технологии. Дан образец применения новой методики на уроке в 8 классе.

Қазақ және ағылшын тілдерінде идиомалардың қолданылуы

Д. Айсиева

А. Ясауи атындағы ХҚТУ-дың I курс магистранты, Түркістан, Қазақстан

Аннотация. В статье рассматриваются сравнительные варианты идиомы в казахском и английском языках.

Тіл - әрбір ұлттың мәдениетімен, рухани құндылықтарымен біте қайнасқан әлемнің тілдік бейнесінің ұлттық бедерін айқындаушы құрал.

Әртүрлі мәдениет өкілдерінің санасындағы, танымындағы әлем бейнесі әртүрлі және әр халықтың өмірді тануында, қабылдауында ұқсастықтар, ортақ, жалпы жақтарымен қатар, өзіндік айырмашылықтар мен ерекшеліктер болады. Ол сөз жоқ, тілде көрініс табады, ал сол тілді зерттейтін әр ұлттың өзінің тіл ғылымы бар.

Соның ішінде тұрақты сөз тіркестері тілімізде айрықша орын алады. Тұрақты сөз тіркестеріне қатысты терминдердің бірі идиома. Идиома- семантикалық жақтан бөлініп ажырамайтын, біртұтас мағынасы құрамындағы сыңарларының негізгі, номинативті мағынасынан мүлдем алшақ, мүлдем басқа мағына беретін тізбектер [1, 173].

Идиом - сөздің бір-бірінің лексика-семантикалық мән- мағынасына ешбір қатысы болмай, мүлде басқаша мағына береді. Бұларды басқа тілге сөзбе-сөз аударуға келмейді, бөліп жаруға болмайды. Идиом терминін қазақ тілінде І.Кеңесбаев фразеологиялық түйдектер деп атаса, Қ.Аханов пен Ә.Болғанбаев фразалық тұтастықтар деп атаған.

Идиомалық топтағы сөздердің байланысы берік болады, олардың тұтас топ болып тұрғандағы беретін мағынасы жеке тұрғандағы мағыналарына қатысты болмай мүлде бөтен

мағынаны білдіреді. Мысалы: қабырғамен кенес (ойлан), тісін қайрап жүр (өшігіп жүр), сиыр құйымшаққа салу (бір нәрсені созып кету), беті бері қарады (айыға бастады) [2, 39].

Ағылшын тілі де қазақ тілі сияқты идиомалық тізбектерге бай және олар кең қолданыста болып табылады. Ағылшын тіліндегі назар аударарлық фактінің бірі идиома ауыз екі сөйлеу тілінде ғана емес, сонымен қатар тілдің формальды стиль түрінде, сленгте, поэзияда немесе Шекспир тілінде және де Библияда қолданылады. Белгілі лингвист Ю.А.Шафрин: "идиома – это ряд слов, употребляемых совместно и сообщающих этому ряду значение, не совпадающее со значением каждого из слов идиомы, взятого поодиночке", - деп анықтама береді [3, 19].

Көптеген идиомалық тіркестер ағылшын тілінде тұрмыс тіршіліктермен, күнделікті тұрмыстық заттармен ұштасып жасалынылады. Мысалы: to be born with a silver **spoon** in one's mouth, to hit the **nail** on the head, to make a clean **sweep** of something, to eat humble **pie**, to be in the **soup** т.б. Күнделікті тұрмыстық өмірді, тұрмыстық бұйымдарды арқау ете отырып, жасалынған идиомалар біздің тілімізде де көптеп көрініс тауып жатады. Мысалы: **Айран-дай** ұйып отыр, жабулы **қазан** жабулы күйінде, **шөміштен** қысты, **пышаққа** тосты, **жастықтан** бас көтерді т.б.

Ағылшын тіліне идиомалар Библиядан келсе, ал қазақ тіліне шарифаттан, діни түсініктен

де идиомалар туындап жатады. Мысалы ағылшын тіліне to kill the fatted calf, to turn the other cheek, the apple of one's eye. Қазақ тіліне діни түсініктерден енген идиомалар олар: Азан айттып қойған аты, Алла тұзын көтерді, жан берді, ақ сайтаны ұстады, Аллаға тәуекел қылу т.б. [4, 5-8].

Қазақ тілінде де, ағылшын тілінде де адам мүшелерін және жануарларды қолдану арқылы көптеген идиомалар жасалынған. Мысалы: with one's nose in the air (мұрнын көкке шүйіру), not to believe one's eyes (өз көзіне өзі сенбеу). To have something at one's finger tips

(өз ісін бес саусақтай білу), to lay hands (қол ұшын беру), from the bottom of heart (шын жүректен), in the twinkling of an eye (көзді ашып-жұмғанша), two faced (екі жүзді), to have a sharp tongue (тілі ащы), to get back on one's feet (аяғынан тұру), to break one's neck (мойнын үзу), hands off (тарт қолыңды), hold your tongue (тіліңді тарт), face to face (бетпе бет) сияқты идиомалар екі тілде де бірдей мағынаға ие әрі идиома құрамындағы сөздер де бірдей болып келеді. Ал төмендегі кесте қазақ және ағылшын тілдеріндегі идиомалардың құрамындағы сөздердің берілу ерекшелігіне арналған.

Кесте 1.

Қазақ тіліндегі идиомалар	Ағылшын тіліндегі идиомалар	Сөздердің берілу ерекшелігі	
		Қазақ тілінде	Ағылшын тілінде
1. Қолы байланды	Bound hand and foot	Қол	Қол және аяқ
2. Басын тауға ұру	Kick one's head against a brick wall	Тауға ұру	Кірпіш қабырғаға қарсы тұру
3. Бас қатыру	To rack one's brains	Бас	Ми
4. Ауызды ашпау	To have one's lips sealed	Ауыз	Ерін
5. Бас қатыру	To pull someone's leg	Бас	Аяқ
6. Қолым қышып тұр	To have itching fingers	Қол	Саусақ

Сонымен төмендегі кестені талқылап кетсек, қолы байланды - (bound hand and foot) дегенді ағылшындар қол және аяғым байланды деп жеткізсе, ал басын тауға ұру тұрақты сөз тіркесінде (kick one's head against a brick wall) ағылшын тілінде таудың орнына кірпіш қабырғаға қарсы тұру делінген, бас қатыру деген тұрақты сөз тіркесінде (to rack one's brains) ағылшын тілінде бастың орнына ми сөзі қолданған. Ауызды ашпау (to have one's lips sealed) ағылшындар ерінді жымқыру деп береді. Бас

қатыру (to pull someone's leg) бас орнына ағылшын тілінде аяқ сөзі берілген, ал қолым қышып тұр дегенді (to have itching fingers) ағылшындар саусағым қышып тұр дейді.

Қазақ және ағылшын идиомаларында жан-жануарларды қолдануы сол этностардың санасына қалыптасқан, әбден сіңген бейнесіне байланысты [5, 12-40]. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі идиомалардың құрамындағы "жануар" ұғымының берілу ерекшелігі төмендегі кестеде көрсетілген.

Кесте 2.

Қазақ тіліндегі идиомалар	Ағылшын тіліндегі идиомалар	Идиомалардағы жануар ұғымының берілу ерекшелігі	
		Қазақ тілінде	Ағылшын тілінде
1. Қой аузынан шөп алмас	Can't say bo (boh, boo) to a goose	Қой	Қаз
2. Іштен шыққан шұбар жылан	A snake in the grass	Жылан	Жылан

4. Қой терісін жамылған қасқыр	Wolf in sheep's clothing	Қасқыр	Қасқыр
5 Қырқылжың түлкідей	As cunning as a fox	Түлкі	Түлкі
6 Бір оқпен екі қоянды атып алу	To kill two birds with one stone	Қоян	Құс
7. Ешкінің құйрығы көкке жеткенде, түйенің құйрығы жерге жетеді	When pigs fly, when the cow comes home	Ешкі, түйе	Шошқа, сиыр
8. Ит өмір	A dog's life	Ит	Ит
9 Ит пен мысықтай	Lead a cat and dog life	Ит, мысық	Ит, мысық

Жоғарыда келтірілген кестеде екі тілдегі идиомалардың құрамындағы жануарларға қатысты сөздердің қолданылу ерекшелігін көрсетеміз. Мысалы қазақтардағы қой аузынан шөп алмас тұрақты сөз тіркесін ағылшындарда (can't say boo to a goose) қазға буу деп айта алмай деп алса, іштен шыққан шұбар жылан дегенде, ағылшындар (a snake in the grass) шөптің ішіндегі жылан деп берген. Тасбақа жүріс, яғни баяу, жай қозғалысты ағылшындар (snail's pace) деп жайбасарлықты ұлу сөзін қолдану арқылы көрсеткісі келген. Қазақ тіліндегі қоянды бір оқпен атып алу тұрақты сөз тіркесі ағылшын тілінде (to kill two birds with one stone) екі құсты бір таспен атып алу деп берілген, яғни қоян сөзінің орнына құстар сөзі берілген. Ешкінің құйрығы көкке жеткенде, түйенің құйрығы жерге жетеді деген тұрақты сөз тіркесінде ағылшындар (when pigs fly, when cow comes) ешкі, түйе сөздерінің орнына шошқа және сиыр сөздерін қолданған. Бұл идиомалар құрамындағы жануарларға қатысты сөздер әртүрлі болып келгенімен, олардың барлығы бір мағынада жұмсалатыны белгілі. Қой терісін жамылған қасқыр (Wolf in ship's clothing), қырқылжың түлкідей (as cunning as a fox), ит өмір (a dog's life), ит пен мысықтай (lead a cat and- dog life) деген идиомаларда екі тілде де жануарлар сөзінің қолданысы да, мағыналары да дәлме-дәл [5, 38-56].

Қазақтың тіл байлығы тек ұзын сөздің санымен ғана өлшенбейді. Сөз байлығы деген ұғым - сөздің әр алуандылығы мен мағына реңктерінің молдығымен бағаланатын аса күрделі категория. Ұлттық тілдің сөз қазынасының бірі

- тұрақты сөз тіркестер құрамы жағынан тұрақтылығымен, кез келген тұста қолдана беруге болмайтын талғампаздығымен, мағына-мазмұн тереңдігімен ерекшеленіп тұратын тілдік құбылыс. Халықтың салт-санасы, дүниетанымы, дәстүрлі мәдениеті мен сан ғасырлық білімдер жүйесі тұрақты сөз тіркестерінен көрініс тауып, тіл қазынасының ерекше бір қымбат дүниесі-сөз жүлгесінің ішінде шоқтығы болып көрінетіні белгілі. Тілдің інжу маржандай көрінетін сөз орамдарының қаймағын бұзбай орынды жұмсау - тіл мәдениеттілігін, сапасын көтеретін жайт. Идиомалар сөзімізді өткір, көрікті, образды ету үшін жұмсалады. Жалпы қазақ және ағылшын тілдеріндегі идиомалар өте көп, кең қолданысқа ие және мейлінше бай. Кең даланы иемденген халқымыздың сөз байлығының нәрлі бастауы ешқашан сарқылмайды.

Әдебиеттер:

1. Хасенов Ә.Тіл білімі. – Алматы: Санат. – 2003.
2. Болғанбаев Ә. Қазақ тілінің лексикологиясы. – Алматы, 1988.
3. Шафрин Ю. А. Идиомы английского языка. – Москва: Лаборатория знаний. – 2003.
4. Кеңесбаев І.К. Фразеологиялық сөздік. – Алматы: Арыс. – 2007.
5. Сиротина М.И. Тысячи идиом. - Москва: Владос. – 1997.

* * *

This article deals with comparing variants of idioms in Kazakh and English languages.